

УДК 172.15(477)
DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024.317569

ПАТРІОТИЗМ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: ДОСВІД РІЗНИХ КРАЇН І УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Тетяна БЕВЗ

orcid.org/0000-0002-0129-1925

доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: tetanabevz@gmail.com

Анотація. *Патріотизм як соціокультурний феномен відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, згуртованості суспільства та забезпеченні його стійкості перед глобальними викликами. Розглянуто досвід різних країн у формуванні патріотичних цінностей. Особливу увагу приділено українському історіографічному виміру, який висвітлює роль патріотизму у сучасних умовах. Висновки підкреслюють значення патріотизму як рушія суспільного прогресу та національної консолідації.*

Ключові слова: *патріотизм, соціокультурний феномен, історіографічний вимір патріотизму, Україна, міжнародний досвід.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної російсько-української війни питання патріотизму набуває особливої гостроти. Українське суспільство стикається з викликами, що потребують мобілізації духовних і моральних сил, а також усвідомлення спільної мети захисту незалежності. Аналіз патріотизму як соціокультурного феномену допомагає зрозуміти механізми формування громадянської стійкості й консолідації. Патріотизм як соціокультурний феномен реалізується не лише на рівні індивідуальної свідомості, але й у процесі цілеспрямованого формування громадянських цінностей через систему виховання. Національно-патріотичне виховання є одним із ключових механізмів популяризації патріотизму як суспільної норми, особливо в контексті сучасних викликів.

Актуалізація теми патріотизму в умовах повномасштабної війни рф проти України потребує глибинного осмислення терміна «патріотизм», звернення

до його витоків та етимології. Слово «патріотизм» походить від латинського «patria», що означає «батьківщина», і грецького «patriotēs» (πατριώτης), що означає «співвітчизник або член роду». Грецьке слово у свою чергу походить від слова «patris» (πατρῖς), що означає «батьківщина» або «країна батьків». Корінь цього слова означає «батьківщина». Батьківська лінія, патріархат і навіть власний батько пов'язані [1]. Етимологія слова «патріотизм» пов'язана з поняттям батьківщини та відданості їй. Слово підкреслює зв'язок людини зі своєю країною, культурою та народом, а також готовність захищати та підтримувати свою батьківщину.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Зауважимо, що питання про «патріотизм як феномен: етимологічні корені, історична еволюція та ідеологічні аспекти»¹ були висвітлені в авторській публікації. Загалом стаття є аналізом історіографічних досліджень, тому окремо розглядати ці питання вважаємо

недоцільним, оскільки аналіз історіографії має органічно вплітатися у виклад матеріалу, формуючи єдину аргументативну лінію.

Поняття патріотизму має давні коріння. Воно виникло ще в античні часи, коли люди почали формувати свої перші міста-держави. В античній Греції та Римі патріотизм проявлявся у відданості місту-державі (полісу). Сучасне розуміння патріотизму сформувалося у період Просвітництва та Французької революції, коли з'явилися ідеї національної держави та народного суверенітету.

Як зазначено у британському словнику, слово «патріотизм» вперше згадується на початку 1700 р. До цього часу термін «патріот» міг стосуватися «учасника руху опору, борця за свободу», зокрема, тих, хто воював проти британців у війні за незалежність – асоціації, які збереглися й до сьогодні.

Стандартне визначення терміна «патріотизм» у словнику звучить як «любов до своєї країни». Автор книги «Патріотизм, мораль і мир» Стівен Натансон надав перше стійке філософське трактування цих питань, розрізнив різні форми патріотизму та показав, чому деякі форми справді небезпечні, а інші можуть бути цінними та конструктивними [2], а також визначив патріотизм як явище, що включає: 1) особливу прихильність

до власної країни; 2) відчуття особистої ідентифікації з країною; 3) особливу турботу про добробут країни; 4) готовність до самопожертви заради блага країни [3].

У XIX ст. англійський історик і політик Джон Емеріх Єдвард Дальберг-Актон (Лорд Актон. – Т. Б.) протиставив «національність» і патріотизм як прихильність та інстинкт проти моральних стосунків. Національність – це «наш зв'язок із расою», який є «просто природним або фізичним», тоді як патріотизм – це усвідомлення наших моральних обов'язків перед політичною спільнотою. У XX ст. британський історик Елі Кедурі зробив протилежне, представивши націоналізм як повноцінну філософську та політичну доктрину про нації як базові одиниці людства, в яких індивід може знайти свободу та самореалізацію, а патріотизм – як просто почуття прихильності до своєї країни [4].

В енциклопедії Британіка «патріотизм» визначається як почуття прихильності та відданості країні, нації чи політичній спільноті. Патріотизм (любов до батьківщини) і націоналізм (вірність своїй нації) часто сприймаються як синоніми, однак патріотизм бере свій початок приблизно за 2000 років до піднесення націоналізму в XIX столітті [5].

Праця «Routledge Revivals: Patriotism:

¹ Бевз Т. Патріотизм як феномен: етимологічні корені, історична еволюція та ідеологічні аспекти. *Українознавство та етнопедогогіка: витоки, становлення та розвиток шкільництва на теренах Прикарпаття*: матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 року) / авторка ідеї та упорядниці Л. Максим'як. Івано-Франківськ. Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Навчально-науковий інститут українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. С. 65–68; Бевз Т. Національно-патріотичне виховання в Україні: від історичних засад до сучасних освітніх практик. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 297–301.

The Making and Unmaking of British National Identity (1989). Volume III: National Fictions» [6] вперше опублікована у 1989 р., це третій із трьох томів, присвячених зміні уявлень про патріотизм у британському житті від XIII до кінця XX ст., і була спробою примиритися з силою національної ідеї через історичну критику.

За визначенням, патріотизм – це гордість і відданість своїй Батьківщині. Однак всебічно пояснити це поняття досить складно. Патріотизм і уявлення про нього значною мірою залежать від країни, в якій він проявляється, а також від історичного та геополітичного фону країни; деякі патріоти можуть акцентувати більше уваги на політиці, тоді як інші зосереджуються на географічних якостях своєї батьківщини. В інших країнах патріотизм не відіграє великої ролі або навіть сприймається несхвально.

Мета статті – дослідити патріотизм як соціокультурний феномен у контексті міжнародного досвіду та історіографії його вивчення в Україні, визначити особливості його формування та проявів у різних суспільствах і на етапах української історії.

Завдання дослідження: проаналізувати сутність патріотизму як соціокультурного феномену, його складові, форми та значення для суспільного життя; окреслити ключові підходи до осмислення патріотизму у світовій науковій думці; дослідити основні аспекти історіографії вивчення патріотизму в Україні.

Предмет дослідження: соціокультурний феномен патріотизму, його прояви, значення та історіографічне осмислення в Україні, а також вплив міжнародного досвіду на його розвиток.

Виклад основного матеріалу.

Патріотизм починається ще з колиски, з любові до найближчих людей, адже, як зазначав Френсіс Бекон, саме сім'я є початком любові до Батьківщини. Ця любов поступово переростає у найвищу чесноту цивілізованої людини. Але справжній патріотизм, за словами Л. Графа, – це не порожні слова чи гучні демонстрації, а щоденна, невтомна турбота про спільне благо.

У хвилини важких випробувань патріотизм проявляється особливо яскраво. Ф. Клінгер наголошував, що той, хто у хвилину загального лиха не переймається долею своєї Батьківщини, не заслуговує жити у вільній державі. Водночас любов до рідної землі, як стверджував Сенека, не залежить від її величини – Батьківщину люблять за те, що вона своя.

Цицерон вбачав у Батьківщині джерело всіх загальних симпатій, а Василь Сухомлинський підкреслював, що патріотизм починається не лише з любові до своєї землі, а й із любові до людини. Він називав патріотизм серцевиною особистості, основою її активної позиції, сферою духовного життя, яка пронизує все, чого людина прагне, що пізнає, робить, любить чи ненавидить. Таким чином, патріотизм – це водночас особиста чеснота і суспільна цінність, яка починається з малого, але охоплює все: від почуттів і дій окремої людини до долі цілої нації.

В Україні патріотизм асоціюється з національною самосвідомістю, культурною спадщиною та історичною боротьбою за незалежність. Патріотизм для українців – це любов до рідної землі, української мови та традицій, а також підтримка національної єдності, особливо в умовах зовнішньої агресії. Через історичну боротьбу за незалежність

український патріотизм також включає елемент захисту країни, волонтерство та участь у суспільно важливих ініціативах.

Цінним, на нашу думку, для дослідження питання є окреслити еволюцію ідей патріотизму у різних країнах і періодах, адже вона відображає зміну суспільних цінностей, історичних обставин та культурних традицій. Так, у Стародавній Греції у філософії Платона (427–347 або 348 р. до н. е.) та Арістотеля (384–322 рр. до н. е.) патріотизм асоціювався з полісом. Для Платона ідеал полягав у служінні державі як гармонійному цілому. Арістотель розглядав поліс як природне середовище для досягнення людської досконалості. У «Політиці» Арістотель розглядає патріотизм як невід'ємну частину чеснот добродесного громадянина, адже кожен має працювати на благо свого «поліса» (міста-держави), підкреслюючи важливість зв'язку між патріотизмом і справедливістю, де патріотизм є формою громадянської відповідальності перед державою та суспільством. У Римі патріотизм базувався на ідеї *virtus* (чеснота) і служінні Римській республіці. Цицерон (106 до н. е.–43 до н. е.) підкреслював, що громадянські обов'язки до республіки стоять вище за особисті інтереси.

У середньовіччі патріотизм поступився місцем релігійним обов'язкам. Люди сприймали себе не стільки громадянами окремих держав, скільки частиною єдиної християнської спільноти. В епоху Відродження патріотизм повертається у контексті відновлення інтересу до античної спадщини. Нікколо Макіавеллі (03.05.1469–22.06.1527) наголошував на важливості сильної держави та громадянської відданості їй.

Ідеї свободи й рівності в епоху

Просвітництва сприяли появі патріотизму, пов'язаного з правами громадянина. Жан-Жак Руссо (28.06.1712–2.07.1778) висловлював думку, що справжній патріотизм виникає в суспільстві, де влада базується на волі народу, і вважав патріотизм необхідним для створення суспільного договору й об'єднання людей у громадянське суспільство. У праці «Про суспільний договір» він підкреслював, що патріотизм формує моральну основу для об'єднання людей на засадах спільних цінностей та відповідальності. Жан-Жак Руссо заклав основи громадянського патріотизму, зосереджуючи увагу на важливості суспільного блага та обов'язків перед державою.

Як важливу моральну якість, яка виходить за межі сліпої любові до батьківщини і через призму етичних обов'язків громадянина перед державою, розглядав патріотизм Іммануїл Кант (22.04.1724–12.02.1804). У трактаті «До вічного миру» він наголошував на важливості патріотизму як морального обов'язку перед державою, але без шкоди для загального миру та справедливості. Один із авторів Декларації незалежності США Томас Джефферсон (13.04.1743–04.07.1826) вважав патріотизм важливим для збереження свобод і незалежності. Його патріотизм був тісно пов'язаний з ідеями свободи, демократії та захисту від тиранії. Він підкреслював роль патріотизму в громадській активності та необхідності бути пильними до збереження демократичних принципів і свобод.

XIX століття характеризувалося піднесенням національної самосвідомості. Йоганн Готфрід Гердер (25.08.1744–18.12.1803) та Фрідріх Шиллер (10.11.1759–09.05.1805) вважали, що патріотизм базується на культурній і

мовній ідентичності. Водночас революційні рухи Європи формували ідею боротьби за незалежність як прояв патріотизму. Італійський філософ і політичний діяч Джузеппе Мадзіні (22.06.1805–10.03.1872) визначав патріотизм як любов до батьківщини, що базується на ідеї національного обов'язку та прагненні до незалежності, та основу для здобуття свободи та єдності нації. Джузеппе Мадзіні вплинув на формування сучасного націоналізму, наголошуючи на обов'язку громадян перед батьківщиною й важливості національного відродження. Тарас Шевченко (09.03.1814–10.03.1861) та Юрій Федькович (08.08.1834–11.01.1888) вважали патріотизм передусім любов'ю до рідної землі, мови та боротьбою проти імперського гноблення.

Ідеї демократичних прав людини та індивідуальної свободи у ХХ столітті почали тісно переплітатися з патріотизмом. Еріх Фромм (23.03.1900–18.03.1980) зробив важливий внесок у сучасне розуміння патріотизму як здорової любові до країни, яка є конструктивною і не суперечить інтересам інших народів.

Через призму націоналізму, описуючи націю як «увялену спільноту», розглядав патріотизм Бенедикт Андерсон (26.08.1936–13.12.2015). На його думку, патріотизм виникає разом із відчуттям належності до нації як спільноти, яку підтримують символи, традиції та історія. Праця Бенедикта Андерсона «Уявлені спільноти» стала важливим джерелом для вивчення патріотизму як соціально сконструйованого явища, що формується через культуру, мову та історію.

Сучасні мислителі розглядають патріотизм через призму громадянського обов'язку, який не суперечить глобальній

відповідальності. Суспільства шукають баланс між національними інтересами та спільним благом людства. Так, Марта Нуссбаум (нар. 06.06.1947) розробила концепцію «глобального патріотизму», вважаючи, що патріотизм має не обмежуватися відданістю одній країні, а поважати загальнолюдські цінності. Вона виступає за баланс між любов'ю до батьківщини та відповідальністю перед світом. Марта Нуссбаум запропонувала етичний патріотизм, що поєднує любов до країни з універсальними цінностями, такими як права людини, соціальна справедливість і рівність.

Таким чином, можемо констатувати, що кожен із цих мислителів пропонував свій унікальний погляд на патріотизм, розглядаючи його як чесноту, обов'язок перед батьківщиною, джерело громадянської єдності чи як потенційну загрозу світовому миру. Їхні ідеї допомагають краще розуміти складність патріотизму та його різні форми, що залишаються актуальними й сьогодні.

Патріотизм є універсальною категорією, яка проявляється у різних суспільствах. Вивчення патріотизму в інших країнах дає можливість перейняти кращі практики формування національної свідомості. Розглянемо особливості патріотизму у різних країнах.

На ідеях свободи, демократії та поваги до Конституції, а також усіх законів і порядків значною мірою базується американський патріотизм. Любов до країни проявляється через гордість за американські цінності, право на самовираження та підтримку інституцій, що забезпечують ці права. Американський патріотизм часто виражається через символи, як-от прапор або День незалежності. Акцент робиться на

громадянській активності та праві на критику держави в межах демократичного суспільства. Про американський патріотизм Джон Маккейн писав: «... перебуваючи в ув'язненні, я закохався в свою країну. Я любив її й раніше, але, як і в більшості молодих людей, моя прихильність до неї була не більшою ніж звичайною вдячністю за комфорт та привілеї, що були доступними більшості американців і сприймалися як належне. Тільки коли я втратив Америку на певний час, то зрозумів, як сильно я її люблю» [7]. Понад те, «американці ніколи не йдуть. Ми ніколи не здаємося. Ми ніколи не ховаємося від історії. Ми творимо історію» [7]. Результати соціологічних досліджень середини 2023 р. засвідчили, що 85% – це частка американців, які вважають себе дуже патріотами, 63,9% – американці, які володіють американським прапором, 41% американців надзвичайно пишаються тим, що вони американці [8]. Таким чином, 41% американського населення дуже чи надзвичайно пишається тим, що вони американці, і вони не бояться демонструвати це: приблизно 64% населення мають американський прапор, а приблизно 51% – одяг із патріотичними зображеннями чи символами. Цікаво, що патріотизм, здається, також охоплює покоління, причому міленіали лише трохи менш патріотичні, ніж покоління X або навіть бебі-бумери [8]. Укорінений патріотизм також є однією з причин, чому так багато американських чоловіків вирішували брати участь у війнах упродовж історії, і близько 45% дорослих старше 75 років є ветеранами. Чоловіків-ветеранів до 55 років, до речі, помітно менше, хоча патріотизм живий і здоровий, а США все ще відправляють солдатів у зони бойових дій [8].

Французький патріотизм тісно пов'язаний з ідеями свободи, рівності й братерства, що є основними принципами Французької революції. Патріотизм у Франції часто сприймається як обов'язок підтримувати ці принципи й захищати права та свободи громадян. Французи дуже цінують свою культуру, мову та інтелектуальну спадщину, вважаючи захист культурної самобутності важливим елементом патріотизму.

Через історичні події ХХ століття патріотизм у Німеччині сприймається обережно й асоціюється з конституційним патріотизмом, який базується на повазі до демократичних інститутів, прав людини та верховенства права. Німецький патріотизм заохочує гордість за досягнення держави та її роль у міжнародній політиці, зокрема в питаннях миру та прав людини. Часто він пов'язаний з екологічною відповідальністю та соціальною солідарністю. Юрген Хабермас (Jürgen Habermas) виділив ідею конституційного патріотизму, стверджуючи про те, що Німеччині не потрібен патріотизм, у центрі уваги якого знаходяться гімн і національні прапори, а також заслуги предків, але ось почуття такої причетності до Конституції, до конституційної країни – це було б добре [9].

Поеднанням поваги до традицій, цінностей гармонії та колективної відповідальності перед суспільством є японський патріотизм. Важливу роль у патріотизмі відіграє шанування імператора як символу єдності нації. Патріотизм у Японії не завжди є показовим. Натомість японці висловлюють свою відданість країні через щоденну працю, дотримання порядку і взаємоповагу в суспільстві. В Японії система морального та патріотичного виховання є тісно

пов'язаною із державною системою освіти.

У Китаї патріотизм часто асоціюється з ідеями колективізму та соціальної гармонії. Повага до держави та її лідерів є важливим елементом китайського патріотизму.

Польський патріотизм зосереджується на гордості за боротьбу за свободу та незалежність, а також на глибокій повазі до католицької віри. Польща пройшла через століття поділів і окупацій, тому патріотизм тут тісно пов'язаний із захистом національних і культурних цінностей. Патріотизм у Польщі часто виражається через пам'ятні дати, шанування героїв національної історії та підтримку традицій.

Найважливіший елемент патріотизму в ситуації зовнішньої загрози, а саме з початком повномасштабної війни РФ проти України, поляки демонструють у справі захисту своєї незалежності – це поведінка, пов'язана передусім з інтересами нації та держави. На думку професора, директора Інституту філософії і соціології Польської академії наук Генрика Доманського, «патріотизм у ситуації зовнішньої загрози – це поведінка, пов'язана з інтересами нації та держави. Зараз ознакою патріотизму є також і надання допомоги біженцям з України» [10]. У травні 2023 р. дослідники Польської академії наук провели опитування. На питання, що вони розуміють під патріотизмом, виявили дві основні тенденції: з одного боку, національний патріотизм, який асоціюється з великими справами й жертвами, а з другого – громадянський патріотизм, зосереджений на повсякденних діях на благо країни [11]. Національний патріотизм асоціюється з великими справами,

жертвністю та боротьбою за незалежність. Проте проблема в тому, що в сучасній польській реальності немає можливості його проявити. Крім того, національний патріотизм може виражатися через любов до польської історії, традицій і культури. На думку багатьох респондентів, це поняття іноді експлуатують у політичних іграх. Громадянський патріотизм виражається в участі у виборах, інтересі до політики або піклуванні про спільне благо, тобто це патріотизм малих щоденних дій, а не великих одноразових самопожертв [11].

В Ізраїлі патріотизм – це насамперед відданість захисту держави, а також важливий елемент національної ідентичності в умовах постійної зовнішньої загрози. Ізраїльський патріотизм зумовлений історичним досвідом народу, важливістю підтримки національної безпеки та колективної відповідальності. Патріотизм в Ізраїлі включає службу в армії та підтримку обороноздатності країни. Суспільна згуртованість тут дуже сильна, особливо у питаннях, що стосуються безпеки.

Канадський патріотизм акцентує увагу на різноманітності, відкритості та мирному співіснуванні різних культур. Патріотизм тут часто поєднується з ідеями толерантності, соціальної справедливості та поваги до природи. У Канаді патріотизм зазвичай проявляється через підтримку прав людини, захист навколишнього середовища та гордість за миротворчі зусилля країни.

Отже, у різних країнах патріотизм включає любов до батьківщини, шанування національних символів, готовність до захисту інтересів держави та підтримку суспільного блага. Кожна країна надає патріотизму унікальних

рис залежно від історичного досвіду та культурних цінностей. Наприклад, в Україні та Польщі патріотизм акцентує на боротьбі за свободу, у Німеччині – на підтримці демократичних цінностей, в Ізраїлі – на обороні держави. Таким чином, патріотизм має універсальні риси, але його зміст і форма можуть змінюватися залежно від історичних, культурних і соціальних умов кожної країни.

Зарубіжні дослідники аналізують патріотизм у різних контекстах – філософському, соціологічному, психологічному, політичному. Так, Лідія Моланд у праці «Гегель про політичну ідентичність» провокативно спирається на політичну філософію Гегеля, щоб залучити іноді суперечливі сучасні питання, такі як патріотизм, національна ідентичність і космополітизм. Лідія Моланд стверджувала, що патріотизм для Гегеля вказує на ставлення до держави, тоді як національна ідентичність є відповіддю на культуру [12]. Натомість Джонатан М. Хансен у книзі «Втрачена обіцянка патріотизму: обговорення американської ідентичності, 1890–1920» зазначав, що, можливо, найголовніше те, що патріоти-космополіти вважали критичне ставлення до своєї країни суттю патріотизму, тим самим виправдовуючи прискіпливу увагу до американського мілітаризму під час війни. Джонатан М. Хансен оперував поняттям «космополітичний патріотизм». Укорінений не у війні, а в прихильності до соціальної справедливості космополітичний патріотизм віддавав перевагу боротьбі проти сексизму, расизму та політичної корупції в Сполучених Штатах, а не боротьбі з іноземними ворогами [13]. У передмові до книги «Міркування неоконсерватора» (1983) Ірвін Крістол наголосив, що «неоконсерватизм

не тільки патріотичний – це само собою зрозуміло, – але також і націоналістичний. Патріотизм впливає з любові до минулого нації; націоналізм виникає з надії на майбутнє нації, самобутню велич. Націоналізм у наш час, мабуть, найпотужніша з політичних емоцій» [14]. Відповідь на питання «Як прищеплюється патріотизм системі, яка, як стверджують деякі, заснована на власних інтересах?» спробував дати Уолтер Бернс у праці «Створення патріотів», яка стала змістовним і провокативним есе саме про цей парадокс. Досвідчено та зрозуміло, проводячи читача через історію та філософію патріотизму в республіці, від стародавніх греків до сучасного життя, Уолтер Бернс розглянув унікальну природу патріотизму в Сполучених Штатах Америки та його хиткий стан. І він стверджував, що колись і державна освіта, і вплив релігії сприяли формуванню громадянської свідомості, орієнтованої на суспільство, проте сьогодні сама ідея патріотизму зазнає нападів [15].

У зв'язку з цим низка дослідників ставить риторичні питання: чи варто в школах виховувати патріотизм? Якщо так, то чому? І яка концепція патріотизму має спрямовувати ці зусилля? Чи є патріотизм необхідним для збереження національної єдності, підтримки рішучої відданості справедливим настановам чи мотивації національного служіння? Чи небезпека патріотизму настільки велика, що затьмарює його потенційні переваги? Чи існує справді добродесна форма патріотизму, яку суспільства та школи мають прагнути культивувати? Відповіді на ці питання частково дають у книзі «Патріотичне виховання в глобальну епоху» [16] філософ Рендалл Керрен та історик Чарльз Дорн, намагаючись

зрозуміти, яку роль патріотизм може законно відігравати в школах як аспект громадянської освіти. Вони простежують цілі та обґрунтування, які керували прищепленням патріотизму в американських школах упродовж багатьох років, методи, за допомогою яких школи прагнули виховати патріотизм, і концепції патріотизму, що діють у цих цілях, обґрунтуваннях і методах. Також вони досліджують значення цих концепцій для справедливості, освіти та процвітання людини. Незважаючи на те, що історія спроб виховання патріотизму в школах містить як позитивні, так і застережливі уроки, Рендалл Керрен і Чарльз Дорн стверджують, що громадянська освіта, організована навколо трьох компонентів громадянської чесноти – інтелекту, дружби та компетентності – та інклюзивна і сприятлива шкільна спільнота можуть сприяти розвитку добродісної форми патріотизму, яка сумісна з рівним громадянством, аргументованою незгодою, глобальною справедливістю та відданістю здоров'ю демократичних інститутів і природного середовища [16]. Загалом праця «Патріотичне виховання в глобальну епоху» активно виступає за захист демократичних інституцій, оскільки розглядає розуміння патріотизму в контексті націоналістичних, популістських і авторитарних рухів у Сполучених Штатах і Європі.

У світі глобалізації, коли національні кордони втрачають жорсткість через інтеграцію економік, цифрові комунікації та міграцію, ідея нації як «уявленої спільноти» допомагає зрозуміти, чому патріотизм залишається сильним. І у цьому контексті варто назвати низку досліджень, які найкраще відтворюють цю ситуацію. На нашу думку, це книга

«Уявлені спільноти» Бенедикта Андерсона, яка пояснювала, як засоби масової інформації, культурні традиції та політична риторика формують національну ідентичність, що має ключове значення для сучасного суспільства в умовах криз, наприклад, війни в Україні чи дебатів про біженців. Другою книгою у цьому сенсі варто назвати «Патріотизм і космополітизм» Марти Нусбаум, яка проаналізувала етику патріотизму, розглядаючи його як частину ширшої відповідальності за світове співтовариство. «21 урок для 21 століття» Ювала Ной Харарі називаємо третьою знаковою книгою для розгляду патріотизму, в якій проаналізовано, як технологічний прогрес, соціальна нерівність та глобальні виклики змінюють патріотизм. Зокрема, він порушує питання, чи можна залишатися патріотом у світі, де штучний інтелект і транснаціональні корпорації мають більший вплив, ніж уряди. Його книга закликає до перегляду патріотизму в контексті таких викликів, як інформаційні війни, вплив соціальних мереж і кризи демократії, що гостро відчуються в Україні та світі. Ще однією знаковою книгою називаємо працю Тімоті Снайдера «Про тиранію. Двадцять уроків двадцятого століття. Графічна версія», у якій показано, як патріотизм може бути використаний для захисту демократії або ж спотворений для виправдання авторитаризму. Автор наголошував на ролі громадян у запобіганні тиранії через активну участь у суспільному житті та спротиві пропаганді. Ця праця особливо важлива для України, де патріотизм став ключовою ідеєю в боротьбі за свободу та незалежність у війні проти російської агресії. Тімоті Снайдер підкреслював, як важливо уникати того,

щоб патріотизм перетворився на інструмент маніпуляції. Таким чином, зазначимо, що ці книги допомагають зрозуміти, як патріотизм змінюється під впливом глобальних процесів і технологій. Вони дають інструменти для аналізу сучасного світу, показуючи, як зберегти цінності демократії, справедливості та миру.

Еволюція терміна «патріотизм» в Україні тісно пов'язана з історичними подіями, культурними змінами та політичними процесами. У період Київської Русі та середньовіччя поняття патріотизму проявлялося через відданість князю та місцевій громаді. Люди відчували себе частиною великого політичного утворення та були готові захищати його від зовнішніх ворогів. У XVI–XVII ст., під час козацької доби, патріотизм набув нових рис. Запорізькі козаки були віддані своїй вільній спільноті та ідеалам свободи. Вони боролися за незалежність України від іноземних панувань. У XIX ст., під впливом європейських національно-визвольних рухів, в Україні почало формуватися національне відродження. Інтелігенція активно популяризувала ідею української національної ідентичності та культурного патріотизму. Під час Української революції (1917–1921 рр.) патріотизм проявлявся через прагнення до створення незалежної української держави. Українська Народна Республіка (УНР) та Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) стали символами національного визволення. У радянський період багато українців продовжували таємно підтримувати національні цінності та традиції. З 1991 р., після здобуття незалежності, патріотизм в Україні набув нових форм. Він став символом відданості національній державі, її суверенітету та територіальній

цілісності. Патріотизм проявляється у шануванні української мови, культури, традицій та історії. Після Революції Гідності 2013–2014 рр. та подій, пов'язаних з російською агресією на сході України та анексією Криму, патріотизм став ще більш актуальним. Він проявлявся у підтримці Збройних сил України, волонтерському русі, збереженні та популяризації української культури та мови. В умовах повномасштабної війни РФ проти України ухвалено низку концептуальних законів, зокрема Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Серед основних принципів, що визначають порядок формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, є патріотизм – спрямування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на формування громадянської стійкості, протидію проявам дискримінації, корупції, колабораціонізму, сепаратизму, пропаганди тоталітарних режимів [17].

Тема патріотизму та національно-патріотичного виховання досліджується різними науками, оскільки вона має багатогранний характер і охоплює різні аспекти суспільного, культурного, психологічного та освітнього життя. Не ставлячи за мету проаналізувати увесь історіографічний доробок сучасних українських науковців, розглянемо лише кілька праць з історії, філософії, політичної науки та педагогіки, які представлені монографіями, науковими статтями, навчально-методичними посібниками та дисертаціями. Так, історики аналізують еволюцію патріотизму в різні

епохи, його вплив на формування національних держав, вивчають роль історичних подій у вихованні патріотичних почуттів у населення, а також досліджують «патріотизм» у контексті національно-визвольних рухів, війн та мирних соціальних трансформацій. У контексті сучасності українські дослідники зробили значний внесок, аналізуючи феномен патріотизму в умовах глобалізації, війни та трансформацій суспільства. Доречним буде тут назвати книгу Я. Грицака «Подолати минуле: глобальна історія України», в якій він розглянув історію України через глобальний контекст, досліджуючи, як патріотизм та національна ідентичність розвивалися під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, і запропонував нове бачення патріотизму, що ґрунтується на відкритості до світу. Книга підкреслює роль патріотизму в сучасній Україні як інструменту стійкості перед викликами, водночас наголошуючи на важливості глобального мислення.

У статті «Еволюція феномену патріотизму у світовій історії» Ю. Івченко досліджується еволюція явища патріотизму в історичному контексті. Особлива увага приділена дослідженню становлення патріотизму та формулюванню його сутності в античний період. Проведено аналіз ролі та значення цього феномену у функціонуванні держави. Авторка визначила патріотизм як одну з базових складових національної самосвідомості народу, що виражається у почуттях любові, гордості і відданості своїй Батьківщині, його історії, культурі, традиціям та побуту, в почутті морального обов'язку її захисту, а також у визнанні самотності і самоцінності інших спільнот, в усвідомленні їх права на існування без конфронтації один з одним [18].

У філософському розумінні патріотизм можна розглядати в трьох аспектах: онтологічному – як реально існуючі почуття, погляди, ідеї; гносеологічному – як відображення у свідомості людини соціальної дійсності; ціннісному – як ставлення до світу через призму духовних і матеріальних орієнтирів, як духовно-перетворювальне ставлення до дійсності [19, с. 155]. Авторкою статті здійснено аналіз проблем формування патріотизму в суспільстві; досліджено його особливості та механізми становлення в соціокультурному просторі; розглянуто сутність патріотизму як соціального компонента національної самосвідомості, а також доведено, що його формування у контексті загальнонаціональної ідентичності можливе за умови визначення основних культурно-ідеологічних символів, які б відображали інтереси та ціннісні орієнтації народу.

Т. Циганчук та А. Черкасова у статті «Феномен патріотизму в уявленнях українців» емпірично дослідили феномен патріотизму в уявленнях українців. Варто наголосити, що автори статті поняття патріотизму тісно пов'язують з поняттями законності, з традиціями, культурою та історією. Автори висловили міркування щодо того, що важливого значення у формуванні патріотизму молодь надає політичній еліті та владі, підвищенню рівня соціально-економічних умов, таким чином, частково знімаючи з себе відповідальність та знову ж проявляючи пасивну позицію [20]. Акцентовується увага на пасивну представленість патріотичних цінностей в уявленнях студентів.

Монографія авторського колективу Київського університету ім. Б. Грінченка «Формування патріотичної та

громадянської свідомості учнів: теорія і практика» у першій частині висвітлила історико-філософські аспекти становлення і розвитку поняття «патріотизм», його постійні трансформації в умовах динамічного розвитку суспільства, а також враховані різноманітні погляди і тенденції в осмисленні ролі патріотизму, патріотичного виховання дітей та юнацтва. Друга частина монографії має характер практичних напрацювань і методичних рекомендацій для педагогів. У монографії «патріотизм» характеризується як складне, багатокомпонентне у змістовому плані структуроване явище, що має різні етапи та рівні розвитку, форми вияву й проявляється у найважливіших сферах життя суспільства. У зв'язку з цим він по-різному розуміється, сприймається й проявляється у різних соціальних верствах, групах [21, с. 10]. На жаль, сьогодні залишаєся надто мало місця для розвитку соціокультурної складової комплексу патріотичних почуттів.

Як зазначили автори монографії, з одного боку, формуються патріотичні симулякри – символи без змісту, ідеологічні «пустушки», чие призначення зводиться лише до миттєвих дій, ситуативної мобілізації (наприклад, на час виборів або у зв'язку з військовими діями на Сході України). З другого – патріотизм знаходить собі укриття у царині приватного, інтимно-особистого [21, с. 10].

Цінним, на нашу думку, є те, що автори монографії дають визначення низці категорій, таким як «патріотична свідомість», «патріотичні відносини», «патріотична діяльність», «патріотичний вчинок», «патріотична поведінка». Розглянемо їх. Так, патріотична свідомість

– це відображення суб'єктом значущості своєї вітчизни і готовності вжити необхідних заходів щодо захисту її національних інтересів [21, с. 25]. Патріотичні відносини виникають у процесі суспільної практики як реальний зв'язок суб'єкта з об'єктом, як своєрідний канал трансформації всіх видів впливу на об'єкт патріотизму. Патріотичні відносини є передумовою матеріалізації патріотичної свідомості і здійснення патріотичної діяльності людини [21, с. 25]. Виходячи з цього, патріотична діяльність – це спосіб втілення патріотичної свідомості та реалізації усіх видів впливів суб'єкта на об'єкт патріотизму, сукупність дій, спрямованих на реалізацію патріотичних цілей. Ця діяльність становить основу патріотизму, ту його сторону, яка реально відчувається й спостерігається [21, с. 26]. На особливу увагу заслуговує визначення поняття «патріотичний вчинок», який визначається як така форма ставлення суб'єкта до батьківщини, що може відбуватися не тільки як активна практична дія, але і виявлятися у вигляді непрямого прояву, дії навпаки, або «пасивного» прояву, що виражається в ухиленні від запропонованих антипатріотичних дій [21, с. 26]. Не менш важливим є й визначення поняття патріотичної поведінки, яку автори розглядають як самостійний вид соціальної поведінки і яка має складну внутрішню структуру: вона включає мотив діяльності, вольове прагнення до неї, сам вчинок, самооцінку людини і ставлення до вчинку оточуючих [21, с. 29]. Отже, у монографії наголошено на важливості систематичного підходу до вивчення патріотизму як багатогранного явища, що включає свідомість, відносини, діяльність, вчинки та поведінку. Патріотизм розглядається не

лише як емоційна чи символічна категорія, а й структурований процес із чіткими проявами в різних аспектах соціального і особистісного життя.

Монографія «Теорія і практика формування патріотизму старшокласників» Р. Петронговського присвячена теоретичному обґрунтуванню сутності, структури патріотизму сучасних старшокласників та експериментальній апробації новітніх навчально-виховних технологій його формування, яке здійснюється у пізнавально-пошуковій, предметно-перетворювальній, громадсько корисній, краєзнавчій та інших видах позаурочної діяльності [22].

У навчально-методичному посібнику Н. Череповської «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді» запропоновані способи оптимізації процесу виховання патріотизму у старшокласників, студентів та розвитку їхньої медіаграмотності засобами медіаосвіти. Авторка посібника висунула ідею ресурсності патріотизму особистості в умовах інформаційної війни та збагачення його такими новими інструментальними якостями, як свідоме ставлення до інформації, здатність до рефлексії емоцій, почуттів щодо сприйнятого, спроможність критично осмислити інформацію і зробити самостійні висновки, творчо переосмислити повідомлення [23].

Професор М. Іщенко створив «Кодекс честі патріотів України», а також є автором навчального посібника «Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії» [24], у якому на основі цінностей філософії гуманізму і демократії розробляються питання еволюційного виникнення патріотизму та його ролі в єдності українського

суспільства. Водночас варто наголосити, що автор постійно пише про «об'єктивні закони соціального становлення людини», «об'єктивні потреби людей», «об'єктивний світ», а також про те, що «формування патріотизму, єдності будь-якого суспільства, в тому числі українського, є об'єктивним процесом».

Зазначимо, що філософи досліджують моральні аспекти патріотизму, його узгодженість з універсальними цінностями. Вивчаються дилеми між патріотизмом і космополітизмом, між лояльністю до своєї країни та об'єктивною критикою її недоліків. Для прикладу, візьмемо дисертацію Н. Волошиної «Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства», в якій здійснено комплексне соціально-філософське дослідження патріотизму сучасного українського суспільства та з'ясовано суб'єкт і об'єкт патріотизму українського суспільства перехідної доби.

Політичною наукою патріотизм досліджується як політичний інструмент для формування державної ідеології та легітимізації влади, вивчаються національні інтереси, державна політика у сфері виховання громадян, аналізується використання патріотичної риторики у виборчих кампаніях, війнах, а також у мирний час. У докторській дисертації на здобуття ступеня доктора політичних наук Б. Філатов обґрунтував «власну концепцію патріотизму як чинника політичної трансформації сучасної України, що полягає у набутті діяльністю конкретних демократичних політичних інститутів патріотичного характеру, а також значення центрів демократичного перетворення політичного процесу та його інтенсифікації» [25].

Автор запропонував низку патріотичних цільових орієнтирів щодо якісних перетворень конкурентної політики в Україні. До них належать: патріотична політична концентрація (зосередженість політичних суб'єктів на досягненні патріотичних політичних цілей); патріотичний самоконтроль (свідоме утримання політичних акторів від досягнення цілей, які суперечать патріотичній політичній альтернативі); патріотична конструктивність (налаштованість учасників політичних взаємодій на співпрацю з метою реалізації патріотичної політичної альтернативи); патріотичний консенсус (одностайність щодо шляхів та методів досягання патріотичних політичних цілей) [25]. Виникає риторичне питання: як ці патріотичні цільові орієнтири щодо якісних перетворень конкурентної політики в Україні реалізуються на практиці?

Національно-патріотичне виховання є центральною темою педагогіки, особливо в аспекті формування громадянських якостей у молоді. Педагогіка визначає методи, форми і принципи, які допомагають виховувати патріотичну свідомість. Досліджується вплив освіти на формування любові до Батьківщини, розуміння історії, культури та традицій. Упродовж останніх років підготовлено низку дисертаційних робіт з теми національно-патріотичного виховання зі спеціальності «педагогіка». Зокрема, про «формування патріотичних ідеалів студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти» А. Петріва [26]; про «формування національно-патріотичної вихованості в учнів основної школи» О. Федоренко [27], «патріотичне виховання дітей 6–7 років засобами художнього краєзнавства у закладах

дошкільної освіти» Н. Охріменко [28]; «національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності» С. Тесленко [29] та ін. Зупинимось на питанні формування національно-патріотичної вихованості в учнів основної школи. Так, дисертанткою О. Федоренко визначено критерії формування національно-патріотичної вихованості (когнітивний, емоційно-мотиваційний, вчинково-діяльнісний) та їх показники, що є необхідними для діагностування національно-патріотичної вихованості учнів основної школи загальноосвітніх навчальних закладів. Сутність означених критеріїв авторкою запропоновано розглядати через такі показники, як: усвідомлення значення та знання державної мови, традицій, звичаїв, культурної спадщини свого народу; знання історії свого народу, своєї країни, подій, що відбуваються останнім часом; розуміння й усвідомлення свого місця та ролі в житті Батьківщини; інтерес до національно-патріотичних справ, шанобливе ставлення до законів України, готовність обстоювати права, свободи та національні інтереси держави, бути відповідальним за дії та вчинки; доброзичливе ставлення до представників різних конфесій і культур; здійснення національно-патріотичних вчинків; участь у національно-патріотичних справах шкільного колективу, самоорганізація національно-патріотичних справ [27]. Отже, можна стверджувати, що патріотизм і національно-патріотичне виховання є багатодисциплінарними поняттями, які досліджуються у контексті індивідуального розвитку, суспільних змін, державної політики та культурних процесів. Їхня складність вимагає

залучення знань із різних галузей науки, що дає можливість повніше зрозуміти природу цих явищ.

У сучасних дослідженнях «патріотизм» можна розглядати як: по-перше, активну громадянську позицію, яка включає участь у політичному житті країни, захист її інтересів та дотримання законів; по-друге, глибоке почуття любові та відданості до своєї батьківщини, що включає гордість за її досягнення, історію та культуру; по-третє, моральний обов'язок кожного громадянина підтримувати і захищати свою країну, сприяти її добробуту та розвитку («патріотизм є центральною моральною чеснотою»); по-четверте, форму соціальної солідарності, яка об'єднує людей навколо спільних цінностей, ідеалів та традицій; по-п'яте, політичну ідеологію, яка акцентує увагу на національних інтересах та суверенітеті держави.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що патріотизм як соціокультурний феномен є складним багатогранним явищем, що поєднує емоційну прихильність до своєї країни, усвідомлення спільних цінностей, традицій, історії та культурної ідентичності. Він формується під впливом історичних, соціальних і політичних умов, адаптуючись до особливостей кожної епохи та суспільства. Досвід різних країн свідчить, що патріотизм може бути потужним чинником консолідації нації, проте водночас несе ризики, коли перетворюється на інструмент маніпуляцій, націоналізму чи шовінізму.

Український історіографічний вимір патріотизму має унікальні особливості, зумовлені тривалим історичним досвідом боротьби за незалежність, самобутність і державність. Український

патріотизм проходив різні етапи: від козацької доби, коли він був тісно пов'язаний із військовою та релігійною культурою, до часів національно-визвольного руху, коли сформувалися ідеї національного самоусвідомлення. У ХХ столітті український патріотизм зіткнувся із викликами тоталітарних режимів, які намагалися придушити національну ідентичність, і отримав новий імпульс під час здобуття незалежності у 1991 році. В українському контексті патріотизм є не лише важливою історичною категорією, але й актуальним соціокультурним феноменом, що потребує системного розвитку через освіту, культуру та державну політику.

У сучасній Україні патріотизм залишається важливим чинником державотворення та соціальної згуртованості, особливо у контексті захисту територіальної цілісності від зовнішньої агресії. Патріотизм тут виявляється не лише як любов до рідної землі, а й активна громадянська позиція, готовність до самопожертви заради свободи, демократичних цінностей і збереження національної культури.

Питання національно-патріотичного виховання набуло особливої актуальності у сучасному світі через численні виклики й загрози, які впливають на національну безпеку України. Національно-патріотичне виховання стає важливим елементом стійкості суспільства, формуючи патріотичну свідомість, готовність до захисту держави та згуртованість у протистоянні зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Перспективи подальших досліджень наукової проблеми. Тема «Патріотизм як соціокультурний феномен: досвід різних країн і український

історіографічний вимір» надзвичайно актуальна для сьогодення і потребує продовження дослідження. Вартими уваги, на нашу думку, будуть питання дослідження змін у понятті патріотизму в українській історіографії від часів Київської Русі, через козацьку добу, до новітньої історії, а також аналіз ролі українського патріотизму під час здобуття незалежності та в умовах сучасних викликів, таких як російська агресія та процес євроінтеграції. Подальших досліджень потребує вивчення патріотизму в умовах війни, зокрема, як воєнні дії впливають на консолідацію суспільства та його патріотичні почуття, а також питання критичного патріотизму: баланс між любов'ю до країни та здатністю визнавати її недоліки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference? URL: <https://www.dictionary.com/e/patriotism-vs-nationalism/>
2. Nathanson Stephen. Patriotism, Morality, and Peace. Rowman & Littlefield, 1993. 227 с.
3. Patriotism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism/>
4. Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference? URL: <https://www.dictionary.com/e/patriotism-vs-nationalism/>
5. Baumeister, A. Patriotism. URL: <https://www.britannica.com/topic/patriotism-sociology>
6. Routledge Revivals: Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity (1989). Volume III: National Fictions. Edited By Raphael Samuel Copyright. URL: <https://www.routledge.com/Routledge-Revivals-Patriotism-The-Making-and-Unmaking-of-British-National-Identity-1989-Volume-III-National-Fictions/Samuel/p/book/9781138212442?srsltid=AfmBOopp7HZOYDrr94NrgtRSNo8H4JoDHRxDSY5Uu9IQGT8o2u62bDte>
7. Що таке патріотизм: найяскравіші цитати Джона Маккейна. 27.08.2018. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/shcho-take-patriotyzm-nayaskravishi-tsytaty-dzhona-makkeyna/>
8. Patriotism in the U.S. – statistics & facts. 03.07.2023. URL: <https://www.statista.com/topics/2482/patriotism-in-the-us/>
9. Габермас, Юрген. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства*: зб. ст. / під редакцією Варта ван Стінбергена. Київ, 2005. С. 49–70. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm>
10. «Gazeta Polska Codziennie» про бойовий патріотизм поляків. 11.11.2022. URL: <http://surl.li/tvntuf>
11. Marchlewska, M., Rogoza, R., Rogoza, M., Witke, D., Furman, A., Szczepańska, D., Maciantowicz, O., Molenda, Z., Maison, D. (2023). Czy i jak identyfikujemy się dziś z Polską? Raport segmentacyjny. Laboratorium Poznania Politycznego. Instytut Psychologii PAN. URL: https://psychopol.psych.pan.pl/images/Raporty/LaboratoriumPoznaniaPolitycznegoIPPAN_RaportSegmentacyjny_NdS.pdf
12. Moland Lydia L. Hegel on Political Identity: Patriotism, Nationality, Cosmopolitanism Northwestern University Press, 2012.
13. Hansen Jonathan M. The Lost Promise of Patriotism: Debating American Identity, 1890–1920. University of Chicago Press, 2003.
14. Fonte John. American Patriotism and Nationalism: One and Indivisible. URL: <https://www.nationalreview.com/2017/05/nationalism-patriotism-american-history-conservatives-progressives/>
15. Berns Walter. Making Patriots. University of Chicago Press, 2001.
16. Randall Curren, Dorn Charles. Patriotic Education in a Global Age. University of Chicago Press, 2018.
17. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

18. Івченко, Ю. В. Еволюція феномену патріотизму у світовій історії. URL: <http://surl.li/ijnyuk>

19. Івченко, Юлія Володимирівна. Соціально-філософський зміст патріотизму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1(11). С. 154–162.

20. Циганчук, Т. В., Черкасова, А. А. Феномен патріотизму в уявленнях українців. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2018. №20. С. 80–85. URL: http://mdu.edu.ua/?page_id=1505

21. *Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика*: моногр. / авт. кол.: Александрова О. С., Левітас Ф. Л., Салата О. О., Шепетяк О. М., Матвійчук О. Є., Петрошук Н. Р. та ін. ; [за заг. ред. проф. Левітаса Ф. Л.; наук. ред. Александрової О. С., Салати О. О.]. Київ, 2018. 172 с.

22. Петронговський, Р. Р. *Теорія і практика формування патріотизму старшокласників*: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир, 2003. 220 с.

23. Череповська, Н. І. *Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді*: навчально-методичний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2017. 156 с.

24. Іщенко, М. П. *Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії*: навч. посібник / за ред. д-ра філос. наук, проф. М. П. Іщенка. Черкаси, 2022. 202 с.

25. Філатов, Б. А. *Патріотизм як чинник політичної трансформації сучасної України*: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/20e/hrolaywd492h0v0bih2l8pomsap6d11f/dis_%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf

26. Петрів, А. Б. *Формування патріотичних ідеалів студентів аграрних закладів*

фахової передвищої освіти: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011– освітні, педагогічні науки. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2024.

27. Федоренко, О. *Педагогічні умови формування національно-патріотичної вихованості в учнів основної школи загальноосвітніх навчальних закладів*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2021. URL: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/Dysertatsiya-Fedorenko-O.M.pdf>

28. Охріменко, Н. П. *Патріотичне виховання дітей 6–7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти*: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2024.

29. Тесленко С. О. *Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.08 – дошкільна педагогіка. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, МОН України. Миколаїв, 2021. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», МОН України. Одеса, 2021.

REFERENCES

1. *Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference?* [online] Available at: <https://www.dictionaty.com/e/patriotism-vs-nationalism/> [in Eng.]

2. Nathanson, S. (1993). *Patriotism, Morality, and Peace*. Rowman & Littlefield, 227 p. [in Eng.]

3. Patriotism. *Stanford Encyclopedia of*

- Philosophy*. [online] Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism/> [in Eng.]
4. *Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference?* [online] Available at: <https://www.dictionary.com/e/patriotism-vs-nationalism/> [in Eng.]
 5. Baumeister A. *Patriotism*. [online] Available at: <https://www.britannica.com/topic/patriotism-sociology> [in Eng.]
 6. Samuel, R., ed. (1989). *Routledge Revivals: Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*. Volume III: National Fictions. [online] Available at: <https://www.routledge.com/Routledge-Revivals-Patriotism-The-Making-and-Unmaking-of-British-National-Identity-1989-Volume-III-National-Fictions/Samuel/p/book/9781138212442?srsId=AfmBOopp7HZOYDrr94NrgtRSNo8H4JoDHRxDSY5Uu9IQGT8o2u62bDte> [in Eng.]
 7. *What is Patriotism: John McCain's Most Memorable Quotes*. (27 Aug. 2018). [online] Available at: <https://www.volynnews.com/news/all/shcho-take-patriotyzm-nayiaskravishitsytaty-dzhona-makkeyna/> [in Ukr.]
 8. *Patriotism in the U.S. – Statistics & Facts*. (3 July 2023). [online] Available at: <https://www.statista.com/topics/2482/patriotism-in-the-us/> [in Eng.]
 9. Habermas, Yu. (2005). *Citizenship and National Identity. Conditions of Citizenship: Collection of Articles*. Kyiv, pp. 49–70. [online] Available at: <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm> [in Ukr.]
 10. *"Gazeta Polska Codziennie" about the Combat Patriotism of the Poles*. (11 Nov. 2022). [online] Available at: <http://surl.li/tnvtuf> [in Ukr.]
 11. Marchlewska, M., Rogoza, R., Rogoza, M., et al. (2023). *Czy i jak identyfikujemy się dziś z Polską? Raport segmentacyjny. Laboratorium Poznania Politycznego. Instytut Psychologii PAN*. [online] Available at: https://psychopol.psych.pan.pl/images/Raporty/LaboratoriumPoznaniaPolitycznegoIPAN_RaportSegmentacyjny_NdS.pdf [in Pol.]
 12. Moland, L. (2012). *Hegel on Political Identity: Patriotism, Nationality, Cosmopolitanism*. Northwestern University Press. [in Eng.]
 13. Hansen, J. (2003). *The Lost Promise of Patriotism: Debating American Identity, 1890–1920*. University of Chicago Press. [in Eng.]
 14. Fonte, J. *American Patriotism and Nationalism: One and Indivisible*. [online] Available at: <https://www.nationalreview.com/2017/05/nationalism-patriotism-american-history-conservatives-progressives/> [in Eng.]
 15. Berns, W. (2001). *Making Patriots*. University of Chicago Press. [in Eng.]
 16. Curren, R., Dorn, C. (2018). *Patriotic Education in a Global Age*. University of Chicago Press, [in Eng.]
 17. *The Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Policy in the Field of Strengthening Ukrainian National and Civil Identity" as of 13 December 2022*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukr.]
 18. Ivchenko, Yu. *The Evolution of the Phenomenon of Patriotism in World History*. [online] Available at: <http://surl.li/ijnnyk> [in Ukr.]
 19. Ivchenko, Yu. (2016). Social and Philosophical Content of Patriotism. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* (Philosophical and Methodological Problems of Law), No. 1 (11), pp. 154–162. [in Ukr.]
 20. Tsyhanchuk, T., Cherkasova, A. (2018). The Phenomenon of Patriotism in the Perceptions of Ukrainians. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho* (Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv State University), No. 20, pp. 80–85. [online] Available at: http://mdu.edu.ua/?page_id=1505 [in Ukr.]
 21. Aleksandrova, O., Levitas, F., Salata, O., et al. (2018). *Formation of Patriotic and Civic Consciousness of Pupils: Theory and Practice: A Monograph*. Kyiv, 172 p. [in Ukr.]
 22. Petronhovskiy, R. (2003). *Theory and Practice of Forming Schoolchildren's Patriotism: A Monograph*. Zhytomyr, 220 p. [in Ukr.]
 23. Cherepovska, N. (2017). *Media*

Education Resources for the Development of Patriotism and Critical Thinking of Youth: a Study Guide. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. Kropyvnytskyi, 156 p. [in Ukr.]

24. Ishchenko, M. (2022). *The Patriot of Ukraine in the System of Values of the Philosophy of Humanism and Democracy: A Textbook.* Cherkasy, 202 p. [in Ukr.]

25. Filatov, B. *Patriotism as a Factor in the Political Transformation of Modern Ukraine.* [An abstract of thesis for Doctor of Sciences degree in Politics, specialty 23.00.02 -political institutions and processes]. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. [online] Available at: https://scc.knu.ua/upload/iblock/20e/hrolaywd492h0v0bih2l8pomsap6dl1f/dis_%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf [in Ukr.]

26. Petriv, A. (2024). *Formation of Patriotic Ideals of Students of Agricultural Institutions of Higher Education.* [An abstract of thesis for Doctor of Sciences degree in Philosophy, specialty 011 – educational, pedagogical sciences]. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, [in Ukr.]

27. Fedorenko, O. (2021). *Pedagogical*

Conditions for Forming National and Patriotic Education in Secondary School Pupils of General Educational Institutions. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Pedagogy, specialty 13.00.07 – theory and methods of education]. Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, [online] Available at: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/Dysertatsiya-Fedorenko-O.M.pdf>. [in Ukr.]

28. Okhrimenko, N. (2024). *Patriotic Education of Children aged 6-7 Using Artistic Local History in Preschool Education Institutions.* [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Philosophy, specialty 011 – educational, pedagogical sciences]. Nizhyn Mykola Gogol State Pedagogical Institute named after, Nizhyn, 2024. [in Ukr.]

29. Teslenko, S. (2021). *National-Patriotic Education of Senior Preschool Children Through Artistic and Speech Activities.* [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Pedagogy, specialty 13.00.08 – preschool pedagogy]. V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv. MES of Ukraine. Mykolaiv. South Ukrainian National Pedagogical University named after K. Ushynskyi, MES of Ukraine. Odesa. [in Ukr.]

Summary

PATRIOTISM AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON: EXPERIENCE OF DIFFERENT COUNTRIES AND UKRAINIAN HISTORIOGRAPHICAL DIMENSION

Tetiana BEVZ

orcid.org/0000-0002-0129-1925

Doctor of Historical Sciences, Professor,

chief research fellow of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

email: tetanabevz@gmail.com

The relevance of the research. Patriotism remains an important sociocultural phenomenon that determines peoples' identity, ensures national unity and society's resilience to the challenges of globalization. Patriotism plays a central role in shaping civic consciousness and protecting national interests in the modern world, where the processes of intercultural integration, information influence, and hybrid threats are growing. For

Ukraine, which is amid the war, the issue of patriotism has become critical as a factor of social cohesion, restoration of national identity, and countering aggression. Studying the experience of other countries helps to better understand the peculiarities of patriotism in the Ukrainian context, and the historiographical dimension makes it possible to assess its evolution in different historical periods.

The **purpose** of the study is to analyze patriotism as a sociocultural phenomenon on the example of different countries, with an emphasis on its formation, functioning, and impact on society.

Conclusions. Experience shows that patriotism can take different forms depending on historical, cultural, and political circumstances: In the United States, patriotism is focused on civic values, ideals of freedom and democracy. In France, it is based on national statehood and republicanism. In Israel, patriotism is closely linked to the defense of the state and religious and cultural heritage. In Ukraine, patriotism has historically been shaped by the struggle for independence, national culture, and language. Ukrainian historiography highlights how patriotism was a driving force during liberation movements, the fight against colonialism, and, in the modern context, in the confrontation with Russian aggression. Today, Ukrainian patriotism unites citizens around the idea of protecting statehood, territorial integrity, and European values. Ukraine actively uses patriotic rhetoric in public policy, education, culture, and media. The historiographic approach allows us to assess historical aspects and formulate strategic decisions for the further development of patriotic education.

Patriotism is a powerful sociocultural phenomenon that affects all spheres of public life. The Ukrainian experience confirms that patriotism is a key factor in strengthening national identity, mobilizing society against external threats, and restoring statehood. The experience of other countries, analysis of historiography, and current challenges show that the formation of patriotism is a dynamic process that requires a systematic approach and support from the state and civil society.

Keywords: patriotism, sociocultural phenomenon, historiographical dimension of patriotism, Ukraine, international experience.